ಎಂ. ಪಿ. ಮಹದೇವಯ್ಯ

ದಂಡನಾಯಕರ ಸ್ಥಾನಮಾನ

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಪಾತ್ರವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಬಹುಶಃ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯಷ್ಟು ವ್ಯಾಪಕ ಅಧಿಕಾರವನ್ನುಳ್ಳವರು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಸಂಖ್ಯೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇದು ನಿಜವೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಷ್ಟು ಜನರಾದರೂ ದಂಡನಾಯಕರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರು. ಈ ಬಗೆಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿದ್ದ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಅಧಿಕಾರ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿಪುಲ ಮತ್ತು ಖಚಿತವಾದ ಮಾಹಿತಿ ದೊರಕಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯದ ಸಂಗತಿ.

ದಂಡನಾಯಕನು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತನಾಗಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ನಾಯಕ' ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ ಈ 'ದಂಡ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ 'ಆಡಳಿತ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. ರಾಜನನ್ನು 'ದಂಡಧರ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ದಂಡನಾಯಕನು ದಂಡವನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿ; ಅಂದರೆ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿ ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಖಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇನು ಎನ್ನುವುದು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಇವರು ದಂಡನಾಯಕನಿಗಿಂತ ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೇ ಎನ್ನುವುದೂ ಖಚಿತವಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಪದಗಳೆಂದರೆ ದಂಡನಾಥ ಮತ್ತು ದಂಡಾಧಿನಾಥ. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ದಣ್ಣಾಯಕ ಎನ್ನುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಪದದ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವಾಗ ಜೆ. ಎಫ್. ಫ್ಲೀಟರು ಅವನು ಸೇನೆಯ ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.[1] ಆದರೆ ಕೆ. ಪಿ. ಜಯಸ್ವಾಲ್ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ದಂಡನಾಯಕನು ಸೇನಾ ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲ; ಸೇನೆಗೂ ಅವನಿಗೂ ಯಾವ ಸಂಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ ; ಇದರಲ್ಲಿ ದಂಡ ಎನ್ನುವುದು ಸೇನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ ; ಅದು ಆಡಳಿತ ಸೂಚಕವಾದ ಪದ ; ಆದುದರಿಂದ ದಂಡನಾಯಕನು ನಾಗರಿಕ(ಸಿವಿಲ್) ಆಡಳಿತದ ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿ; ಒಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದು ಬಿರುದು ಇದ್ದಂತೆ; ಆಡಳಿತದ ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದಿನಿಂದ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.[2]

1. ಗುಪ್ತರ ಶಾಸನಗಳು, ಪು. ೧೬
2. ಹಿಂದೂ ಪಾಲಿಟಿ, ಪು. ೩೭೦

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಇವರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಮನಿಸುವಾಗ, ಒಂದು ವಿಷಯವು ನಮ್ಮ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಕದಂಬ ಮತ್ತು ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕರು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಹೆಚ್ಚಾಗುವುದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮತ್ತು ವಿಜಯನಗರಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕರು ಬಹಳಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಆಡಳಿತದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತಾರೆ. ಕಂದಾಯ, ನ್ಯಾಯ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತ, ಜಿಲ್ಲಾ ಆಡಳಿತ, ತಾಲ್ಲೂಕು ಆಡಳಿತ–ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ಸ್ತರದ, ವಿವಿಧ ಹಂತದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ತಲಕಾಡಿನ ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತಾರು ಜನ ದಂಡನಾಯಕರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸಿಯಗಲ್ಲ, ಮಣಲೇರ, ಶೂದ್ರಕಯ್ಯ, ಗೋಗಿಮಯ್ಯ, ಚಾಮುಂಡರಾಯ ಮುಂತಾದ ದಂಡನಾಯಕರುಗಳು ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರಾಗಿದ್ದವರು. ಇವರು ಗಂಗರು ಮಾಡಿದ ಮುಖ್ಯ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದವರಾದುದರಿಂದ, ಇವರನ್ನು ಸೇನಾಪತಿಗಳೊಡನೆ ಸಮನಾದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಕಾಲದ ಸಿವಿಲ್ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಮಿಲಿಟರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಈ ದಂಡನಾಯಕರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಸೇನಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಾಮಂತ ರಾಜರ ಮೇಲೂ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಬಹುತೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತರಾಜರು ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ರಾಜ್ಯದ ಭದ್ರತೆಗೆ ಧಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಂಭವವಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಈ ಕೆಲವು ದಂಡನಾಯಕರು ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆನ್ನುವುದು ನಿರ್ವಿವಾದದ ಸಂಗತಿ. ಕೆಲವು ದಂಡನಾಯಕರಿಗೆ 'ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿ' ಎಂಬ ಬಿರುದೂ ಇದ್ದಿತು. ರಾಜನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ಸಚಿವನೆಂದರೆ ದಂಡಾಧಿಕಾರಿ ಎನ್ನುವ ಅಂಶವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ನಾಗತ್ತರಪಟ್ಟಿ' ಎಂಬ ಗೌರವಸೂಚಕ ಚಿನ್ನದ ಫಲಕವನ್ನೂ ಅವರಿಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕರು ವರಿಷ್ಠ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಬಿ. ಶೇಕ್ಅಲಿ ಅವರು.[3]

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಎ. ಎಸ್. ಅಳತೇಕರ್ ಅವರು, ಬಲಾಧಿಕೃತ, ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವವರು ಮಿಲಿಟರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.[4] ಆದರೆ ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಏನೆಂಬುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅವರು 'ದಂಡ' ಎನ್ನುವ ಪದವನ್ನು 'ಸೇನೆ' ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸಿರುವರು. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯೇ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನೊಳಂಬರ ಸೇನಾ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸುವಾಗ, ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಪದಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇವರು ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಎಂ. ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಅವರು ಭಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ.[5] ಆದರೆ ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ಇವರು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಜನ ದಂಡನಾಯಕರು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಎನ್ನುವ ವಾದವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇಂದ್ರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವ ಬಿರುದು ಇದ್ದುದನ್ನು ನಾವು ಗಮನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಮಹಾಪ್ರಧಾನನನ್ನೂ ದಂಡನಾಯಕ ಎಂದು ಕರೆದಾಗ, ಇವನಿಗೂ ಎರಡು ಅಧಿಕಾರಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದುವೇ ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಧಿಕಾರ ಎನ್ನುವುದನ್ನೂ ನಾವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇನಾ

3. ದಿ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ವೆಸ್ಟರ್ನ್ ಗಂಗಾಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೭೬, ಪು. ೧೨೮
4. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಾಸ್ ಅಂಡ್ ದೇರ್ ಟೈಮ್ಸ್, ಪೂನಾ, ೧೯೬೭, ಪು. ೨೫೩
5. ದಿ ನೊಳಂಬಾಸ್, ಮೈಸೂರು, ೧೯೮೦, ಪು. ೧೪೭

ನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಅರ್ಹತೆಯು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ರಾಜ್ಯದ ಅಳಿವು–ಉಳಿವು ಸೇನೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸೇನಾ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ ಸೇನಾ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದ ವೀರರನ್ನು, ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ರಾಜನು ಗಮನಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಕೇಂದ್ರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಇದರಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಗವಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದದ ವಿಷಯ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ, ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವುದು ಒಂದು ಬಿರುದು ; ಇದೊಂದು ಅಧಿಕಾರವಲ್ಲ ; ಯುದ್ಧ ಕೌಶಲವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದ ಯಾರಾದರೂ ದಂಡನಾಯಕರಾಗಬಹುದು ; ಇಂತಹ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ರಾಜನು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ, ಇವರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಇವರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದನು.[6] ಆದುದರಿಂದಲೇ ದಂಡನಾಯಕರು, ಪ್ರಧಾನಿಯಾಗಿಯೋ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿಯೋ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಇನ್ನಾವ ಹುದ್ದೆಯನ್ನೋ ಅಲಂಕರಿಸಿದವರಾಗಿ ಕಾಣಬರುವುದು. ಅಂದರೆ ಯುದ್ಧಕಾಲ ಬಂದರೆ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯೂ ಹೋರಾಡಲು ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಇದೇ ಪದ್ಧತಿಯು ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ನೂರಾರು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಜೆ. ಡಿ. ಎಂ. ಡೆರೆಟ್ ಅವರ ಪ್ರಕಾರ, ದಂಡನಾಯಕನು ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು.[7] ಹರಿಹರ ದಂಡನಾಯಕನು ಅಸಂಧಿನಾಡನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೧೬ ರಿಂದ ೧೨೩೮ರವರೆಗೆ ನಾಡಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನು ಇಲ್ಲಿ ನಾಡಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು ತನ್ನ ನಾಡಿನ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ನೆರವಾಗಿದ್ದನು. ಇವನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಇವನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿ, ಭಂಡಾರಿ, ಸೇನಬೋವ, ಹೆಗ್ಗಡೆ ಮುಂತಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರು. ದಂಡನಾಯಕರು ಕಂದಾಯ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ವರಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದು ತೆರಿಗೆಗಳ ವಸೂಲಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ದಂಡನಾಯಕನು ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದುದರಿಂದ, ದಂಡನಾಯಕನಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕರ್ತವ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ನಾಡಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರುವಾಗ, ಯುದ್ಧದಿಂದ ಮೊದಲ್ಗೊಂಡು ಕಂದಾಯ, ನ್ಯಾಯತೀರ್ಮಾನ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ದಂಡನಾಯಕನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರದ ದುರುಪಯೋಗ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದೇ ಇರುವಂತೆ ಅವನ ಮೇಲೆ ಕೇಂದ್ರದ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಗಮನವಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಯ್ಸಳರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಚಾರದಿಂದ ವರ್ತಿಸಿ ಜನಗಳಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ನೇಯ್ಗೆಯವರಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ದಂಡನಾಯಕನು ರಾಜನ ಗಮನಕ್ಕೆ ತಂದಾಗ, ರಾಜನು ಒಂದು ಮಗ್ಗಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಕಾಸಿನಂತೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದೂ ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ.[8] ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ದಂಡನಾಯಕ ಎನ್ನುವುದು ಒಂದು ಗೌರವ ಸೂಚಕವಾದ ಹುದ್ದೆ : ಅದನ್ನು ರಾಜನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಡೆರೆಟ್ ಅವರು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರೇ ಹೇಳಿರುವ ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ, ಮುಮ್ಮಡಿ ಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಐವತ್ತು ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಂದಿ ಮಾತ್ರ ಸೇನಾ ನಾಯಕತ್ವದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು; ಮಿಕ್ಕ ಮೂವತ್ತು ಮಂದಿ ಸಿವಿಲ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು.

ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಮಾರಾಗಿ ಇದೇ ಪದ್ಧತಿಯೇ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಈ

6. ಬಿ. ಆರ್. ಗೋಪಾಲ್: ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು, ಪು. ೩೯೨
7. ದಿ ಹೊಯ್ಸಳಾಸ್, ಮದರಾಸು, ೧೯೫೭, ಪು. ೧೮೮
8. ಅದೇ, ಪು. ೧೯೦

ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳಷ್ಟು ಮಂದಿ ದಂಡನಾಯಕರು ಕಾಣಬರುತ್ತಾರೆ.[9] ಇವರು ಸೇನಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಿವಿಲ್ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ದಂಡನಾಯಕರುಗಳಾದ ಬೀಚ ಮತ್ತು ಮಾಯಿದೇವ ಅವರುಗಳು ಬನವಾಸಿ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಯುದ್ಧ ಕೌಶಲವನ್ನು ಮೆರೆದು ಸೇವುಣರ ಹತ್ತಾರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದ ವೀರರು. ಬೀಚನಂತೂ ಸಿಂಘಣನ ಬಲಗೈಯಂತಿದ್ದವನು. ಆದುದರಿಂದ ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಅವರು ಹೇಳುವಂತೆ, ದಂಡನಾಯಕರುಗಳು ಯುದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸೇನಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಿಯೂ ಮಿಕ್ಕ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಆಡಳಿತಗಾರರಾಗಿಯೂ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ರಾಯದಂಡಾಧೀಶ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಥ ಎನ್ನುವ ಪದಗಳೂ ಸೇವುಣರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಖಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಮಲ್ಲಿದೇವ ಮತ್ತು ಆತನ ತಮ್ಮ ಸಹದೇವರು ಜೈತುಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಥರಾಗಿದ್ದರು. ಚವುಂಡಿಸೆಟ್ಟಿಯು ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಯದಂಡಾಧೀಶನಾಗಿದ್ದನು.[10]

ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾಲಿಂಗಂ ಅವರು ಹೇಳುವಂತೆ, ಪ್ರಧಾನಿಯು ರಾಜ್ಯದ ವರಿಷ್ಠ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ದಂಡನಾಯಕನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು.[11] ಸೇನಾಧಿಪತಿಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಳಾಧಿಕಾರಿ ಅಥವಾ ದಳವಾಯಿ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಿತು. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅವನನ್ನು ಸರ್ವಸೈನ್ಯಾಧಿಪತಿ ಅಥವಾ ಸರ್ವಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಎಂದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ನಾಗಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನನ್ನು ವೀರಪ್ರತಾಪ ದೇವರಾಯ ಮಹಾರಾಜರ ಮಹಾಪ್ರಧಾನನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.[12] ಅಂದರೆ ನಾಗಣ್ಣನು ದಂಡನಾಯಕನೂ ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಚಾಮನೃಪಾಲನೆಂಬುವನು ವೀರಪ್ರತಾಪ ದೇವರಾಯನ ಸರ್ವಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದನು. ಒಬ್ಬನೇ ರಾಜನಿಗೆ, ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿರುವುದು ಅಸಂಭವ. ಆದುದರಿಂದ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗಣ್ಣನು ಮಹಾಪ್ರಧಾನಿಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಚಾಮನೃಪಾಲನು ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕರು ರಾಜ್ಯಪಾಲರಾಗಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಲಕ್ಕಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನು ಇಮ್ಮಡಿ ದೇವರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈರಣ್ಣ ದಂಡನಾಯಕನು ದಕ್ಷಿಣ ಸಮುದ್ರಾಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದನು.[13]

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಬ್ದುಲ್ ರಜಾಕನ ಬರವಣಿಗೆಯು ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅವನ ಪ್ರಕಾರ, ದಣಾಯಕನು (ದಣ್ಣಾಯಕ–ದಂಡನಾಯಕ) ಎತ್ತರವಾದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಲಾಂಛನವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ದಣಾಯಕನು ಜನಗಳ ಅಹವಾಲುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.[14] ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆಯುವಾಗ ಬಿ. ಎ. ಸಾಲತೊರೆಯವರು ಇದನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ, ಒಬ್ಬ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯು ನ್ಯಾಯ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಪ್ರಾಚೀನ ದಂಡನೀತಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು ; ಇದೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅರಸರು ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆನ್ನುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.[15] ಇದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ, ಸಾಲ

9. ಎ. ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ : ದೇವಗಿರಿಯ ಸೇವುಣರು, ಮೈಸೂರು, ಪು. ೧೪೮
10. ಅದೇ, ಪು. ೧೪೯
11. ಅಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಅಂಡ್ ಸೋಶಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ, ಮದರಾಸು, ೧೯೪೦, ಪು. ೩೩
12. ಅದೇ, ಪು. ೩೫
13. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕಾ, ಸಂಪುಟ ೯, ಸಂಖ್ಯೆ ೮೫
14. ಅಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಷನ್ ಅಂಡ್ ಸೋಶಿಯಲ್ ಲೈಫ್ ಅಂಡರ್ ವಿಜಯನಗರ, ಪು. ೧೧೬
15. ಸೋಶಿಯಲ್ ಅಂಡ್ ಪೊಲಿಟಿಕಲ್ ಲೈಫ್ ಇನ್ ವಿಜಯನಗರ, ಸಂಪುಟ ೧, ಪು. ೩೬೯

ತೊರೆಯುವರು ದಂಡನಾಯಕನನ್ನು ಕೇವಲ ಮಿಲಿಟರಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆನ್ನುವುದು ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದ ಮಾಹಿತಿಯ ಪ್ರಕಾರ, ದಂಡನಾಯಕನು ಕೇವಲ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಮನದಟ್ಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿಯುಬರುತ್ತವೆ : ೧. ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದ ಅಂದರೆ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ 'ದಂಡನಾಯಕ' ಎನ್ನುವ ಪದವು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ೨. ಕೇವಲ 'ದಂಡ' ಎನ್ನುವ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ೩. ದಂಡನಾಯಕನು ಮೊದಮೊದಲು ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದ ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದ್ಯತೆ ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ೪. 'ದಂಡನಾಯಕ' ಎನ್ನುವುದು ಒಂದು ಬಿರುದು ಅಥವಾ ಗೌರವಸೂಚಕ ಪದ.[16] ೫. ಕರ್ನಾಟಕ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕನ ಪಾತ್ರ ಮಾತ್ರ ಹಿರಿದಾದುದು.

16. ದಂಡನಾಯಕನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ದಂಡನಾಯಕಿತಿ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದು ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಹೆಸರುಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ : ದಂಡನಾಯಕಿತ್ತಿ ರೆಬ್ಬಲದೇವಿ, ದಂಡನಾಯಕಿತ್ತಿ ಜಕ್ಕಿಯಬ್ಬೆ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಮತಿ ದಂಡನಾಯಕಿತಿ, ದಂಡನಾಯಕಿತಿ ಸಾಹಳಿ, ಇತ್ಯಾದಿ.